

1680 m. KATEKIZMAS IR „KNYGA NOBAŽNYSTĖS“

I

§ 1. Anoniminis 1680 m. katekizmas¹, kurio vienintelis žinomas egzempliorius saugomas Britų muziejuje, ilgai buvo neprieinamas lietuvių kalbos tyrinėtojams. Tik prof. J. Balčikoniuui gavus šio katekizmo mikrofilimą, pasidarė galima kiek išsamiau aptarti minėtojo leidinio kalbą. Šiam reikalui buvo skirtas vienas straipsnis² ir nedidelis skyrelis J. Palonio studijoje³. Abiejuose šiuose darbuose 1680 m. katekizmo vertimas laikomas savarankišku nežinomo autoriaus darbu⁴ ir su kitų leidinių tekstais nelyginamas.

Iš tikrųjų paties šio katekizmo ir prie jo pridėtų biblijos ištraukų („Simtas Trumpu Pasakimu“) tekstas (p. 5–31)⁵ pažodžiui sutampa su vadinamuoju 1653 m. Kėdainių katekizmo tekstu, o gale pridedamos visos septynios giesmės ir šešios maldos taip pat išspausdintos kituose Kėdainių leidiniuose – „Knygoje nobažnystės“ ir „Maldose krikščioniškose“⁶. Tačiau svarbiausia tai, kad, kaip paaiškėjo, yra du „Kėdainių leidinių“ leidimai, kurių pirmasis iki šiol buvo nežinomas⁷. Gavus

¹ Pradžia pamoksla del mazu Wenpkialu. Idant Mokitus pazint / zimes rašta / fudeima (galbūt *judeima* „jų dėjimo“) ir įkeytima / cionayg ira pridotas. Katechismas maziasnis... Karalauciuy... Meatu M.DC. LXXX.

² J. Balčikonis, 1680 metų katekizmas, *Kalbotyra*, III (1961), 239–242.

³ J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius, 1967, 78–79.

⁴ J. Palonio (op. cit., 79) nuomone, katekizmo autorius veikiausiai tik „biblijos ištraukas ne pats vertė, bet paėmė iš kieno nors atlikto vertimo ir kaip reikiant nepritaikė prie savo kalbos ir rašybos“.

⁵ Katekizmo puslapiai abiejuose leidimuose nenumeruoti: jie skaičiuojami, pradedant titulinio puslapio.

⁶ Kad 1680 m. katekizmas gali būti „dalina nauja laida 1653 m. katekizmo“, spėjo jau V. Biržiška, plg. V. Biržiška, *Lietuvių bibliografija*, I, Kaunas, 1947, 162. J. Laužikas, matyt, remdamasis V. Biržiškos spėjimu, jau vadina jį tiesiog kitu 1653 m. katekizmo leidimu, plg. J. Laužikas, *Mažvydo elementorius*, – *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas, 1947, 162.

⁷ Plg. J. Tumelis, *Antrasis „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ (1653) leidimas – kontrafakcija? – Literatūra ir menas*, 1968 m. kovo 8 d. Nr. 10 (1112), 7; J. Tumelis, *Dar kartą apie „Knygą nobažnystės krikščioniškos“ (1653)*, – *Literatūra ir menas*, 1968 m. lapkričio 2 d. Nr. 44 (1146), 12.

šio leidimo mikrofilmus⁸, atsirado proga išsamiai iširti visų čia minėtųjų leidinių tarpusavio santykį ir jų kalbą. Anoniminio 1680 m. katekizmo tyrinėjimas gali padėti išaiškinti ne vieną klausimą, liečiantį ir kitus Kėdainių leidinius.

Kol kas nesiimant plačiau tyrinėti abiejų Kėdainių leidinių tarpusavio santykio ir jų kalbos ypatumų⁹, reikia pabrėžti, kad jokių abejonių nekelia du dalykai:

1. Upsalos egzempliorius ir iki šiol tyrinėtieji „Knygos nobažnystės“ egzemplioriai priklauso skirtingiems leidimams. Tai rodo ne tik skirtingas popierius¹⁰, ornamentika ir kai kurios šrifto ypatybės (be kita ko, Upsalos egzemplioriuje atskiros raidės ir žodžiai rašomi antiqua vietoj kito leidimo gotinio stiliaus rašmenų), bet ir daugybė rašybos skirtumų, nors ir neesminių. Daugelyje puslapių randame ne mažiau kaip 10, o dažnai net 20–30 pakeitimų.

2. Upsalos egzempliorius, be abejo, yra ankstesnio (1653 m.) leidimo. Tai rodo ne tik pavadinimai¹¹, bet ir daugelis kitų faktų. Pakanka pasakyti, kad antrajame leidime pataisytos beveik visos klaidos, pažymėtos pirmojo leidimo klaidų atitaisymuose, o pačių klaidų atitaisymų nėra.

§ 2. Kaip santykiauja tarpusavyje „Pradžia pamokslo“ ir abiejų leidimų Kėdainių katekizmai? Pirmojo leidimo katekizmas yra žymiai mažesnis už vėlesnius. Abiejuose vėlesniuose papildytas ne tik paties katekizmo tekstas (pridėta teksto dalis nuo 10 p. 3 eil. iki 11 p. galo antrajame leidime, kuri atitinka „Pradžios pamokslo“ tekstą nuo 16 p. 18 eilutės iki 19 p. 3 eilutės), bet ir pridėtos biblijos ištraukos. 1680 m. katekizme be to randame dar elementorių (p. 2–4)¹², septynias giesmes (p. 31–35), septynias maldas (p. 35–39) ir romėniškus bei arabiškus skaičius. Visos giesmės ir penkios maldos yra paimtos iš Kėdainių leidinių¹³ –

⁸ Mikrofilmas saugomas LTSR MA bibliotekoje. Originalas yra Upsalos Karališkojo universiteto bibliotekoje.

⁹ Šiame straipsnyje iš esmės tyrinėjami tik katekizmai.

¹⁰ Dėl popieriaus žr. minėtuosius J. Tumelio straipsnius.

¹¹ Plg. KNIGA Nobazni/tes Krikščioni/zkos / Ant gárbos Diewuy TRAYCEY Szwentoy Wienatijam: Ant wartoimá Bázniocioms dides Kunigi/tes Lietuvos ißduotá. KIEDAYNISE, DRVKAWOIA, IOCHIMAS IVRGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653. (Upsalos egz.) ir kito leidimo titulinio puslapio tekstą: [...] ißduotá. O dabar antra karta perdrukawota /Supriedu/ nekuriu gie/fmiu / Ewangeliu ant pomietkos Szwentuju Diewa / teypag Supriedu nekuriu małdu. KIEDAYNISE, DRUKAWOIA, JOACHIMAS JURGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653.

¹² Tai yra pirmasis žinomas lietuviškas elementorius po M. Mažvydo elementoriaus (plg. J. Balčikonis, op. cit., 240). Nuo pastarojo jis gerokai skiriasi, tačiau, kaip ir Mažvydo, yra sudarytas kitų kalbų (tikriausiai, lenkų) elementorių pavyzdžiu ir nepritaikytas lietuvių kalbai. Tai ypač aiškiai rodo skiemenavimas, nes pateikiami skiemenys *Brzá, brze... Drza, drze* ir pan. yra visiškai svetimi lietuvių kalbai.

¹³ Aptariamieji leidiniai toliau žymimi šiais sutrumpinimais: KN – „Knyga nobažn ystės“ (KN¹ – pirmasis leidimas, KN² – antrasis leidimas), MKr – „Maldos krikščioniškos“ (MKr¹ – pirmasis leidimas, MKr² – antrasis leidimas), K¹ ir K² – pirmojo ir antrojo leidimo katekizmai (pirmojo leidimo puslapių numeracija bendra su MKr¹), PP – 1680 m. katekizmas.

„Knygos nobažnystės“ ir „Maldų krikščioniškų“¹⁴. Malda „Pirm pradeima darba kokia“ yra tik antrajame leidime¹⁵, o paskutiniai malda („Malda weykialu szkaloy besimokanciu“) kituose iki mūsų laikų išlikusiose lietuvių kalbos paminkluose, rodos, spausdinta nebuvo. Be to, 1680 m. katekizmas turi atskirą titulinį puslapį.

II

§ 3. Ta teksto dalis, kuri yra visuose trijuose leidiniuose, beveik visiškai sutampa visuose juose ne tik pažodžiui, bet ir paraidžiui; dažniausiai sutampa net diakritiniai ženkleliai. Vis dėlto nežymių skirtumų yra palyginti daug. Dalis jų yra aiškiai korektūrinio pobūdžio, pvz.: *tawo* K¹ 76₂, K² 4₁₅ – *tawo* PP 9₄, *átfij-lfeia* K¹ 76₈, K² 4₁₈ – *átfifteia* PP 9₈, *Ponuy* K¹ 76₅, K² 5₃ – *Ponoy* PP 9₂₇₋₂₈, *Dwašia* K¹ 78₂₂ – *Dwafia* K² 6₂₂ – *Dwyšia* PP 12₂, *Ponuy* K¹ 78₂₁, K² 7₁₁ – *Potnuy* PP 12₂₄.

§ 4. Tarp aptariamųjų leidinių yra ir ryškesnių rašybos skirtumų¹⁶:

1. Ne visur sutampa nosinių raidžių žymėjimas (mažiausia nosinių raidžių 1680 m. katekizme) pvz.:

Diewą K¹ 78₃, PP 5₈ – *Diewa* K² 1₈, *Duoną* K¹ 82₁₈, PP 20₁₆ – *Duona* K² 12₃₅, *dąngu* K¹ 76₆, PP 9₇ – *dąngu* K² 4₁₇, *dąguja* „dangišką“ K¹ 78₂₆ – *dąngują* K² 7₁₄ – *dąnguja* PP 12₂₇, *dawęs* K¹ 79₁₆, K² 8₅ – *dawes* PP 13₂₇, *Potrečia* K¹ 75₁₃, K² 3₂₁ – *Potrečia* PP 8₄, *biądień* K¹ 79₂₉ – *biadień* K² 7₂₉, PP 13₁₇, *Wierą* (acc. sg.) K¹ 79₂₁ – *Wiera* K² 8₈, PP 13₃₁.

2. Ne visur sutampa ženklai *ea* ir *e* (garsui *e* žymėti), ypač dažnai jie skiriasi giesmėse ir maldose, pvz.: *perfskirime* K¹ 81₁₅₋₁₆, PP 15₂₄ – *pearfskirime* K² 9₁₈₋₁₉, *treacioy* K¹ 75₁₃, K² 4₄ – *trecioy* PP 8₂₄, *sekma* K¹ 75₂₇ – *seakma* K² 4₁₃, PP 9₁, *Didefnis* KN¹ 96₁₂, KN² 96₁₂ – *Didea fnis* PP 32₂₈, *paukβtelə* KN¹ 244₁₈ – *paukβtelus* KN² 244₁₈ – *paukβtealus* PP 33₁₄, *žuwelás* KN¹ 244₂₀, KN² 244₂₁ – *žuwealás* PP 33₁₈, *peklos* KN¹ 248₁₄, KN² 248₁₄ – *peaklos* PP 34₇, *Neprietelu* KN¹ 248₂₁ – *neprietelu* KN² 248₂₁ – *Neaprietelu* PP 34₁₄, *Neprietelaus* MKr¹ 65₂₁,

¹⁴ „DEká Diewuy buk tau Tewuy“ – KN¹ 240, KN² 240, „Mieláβirdingájis Diewe“ – KN¹ 242–243, KN² 242–243, „GARbinkite Pona waykialay“ – KN¹ 96, KN² 96, „KAs peani dąngaus paukβtealus“ – KN¹ 244, KN² 244, „IEzau wieβpátie mielaufiás“ – KN¹ 248, KN² 248, „Buk Poń prieg mu fu“ – KN¹ 249, KN² 249, „APweyždek Pone“ – KN¹ 249, KN² 249; „Malda Ankstiwa“ – MKr¹ 65–66, MKr² 66–67 („Maldose krikščioniškose“ ji vadinama „Darba dienoy ankstiwa malda“), „Pirm walgima“ – MKr¹ 67, MKr² 70, „Po walgimuy“ – MKr¹ 67, MKr² 70, „Malda wakarinea“ – MKr¹ 68, MKr² 71, „Diewe buk mielašierdingas“ – MKr¹ 72, MKr² 75–76.

¹⁵ Žr. MKr² 75.

¹⁶ Tikslios statistikos pateikti neįmanoma, nes pirmojo Kėdainių leidinių leidimo ir 1680 m. katekizmo fotokopijose, darytose iš mikrofilmų, ne visi diakritiniai ženkleliai pakankamai ryškūs: ne visur aiškūs ženkleliai virš *a*, *z*, kartais sunku atskirti *a* nuo *q*.

MKr² 66₂₄ – *Neaprietelaus* PP 35₂₈, *Neprietelus* MKr¹ 68₁₈, MKr² 71₂₀ – *Neaprietelus* PP 37_{19–20}, *tes esti* MKr¹ 72₁₂ – *te esti* MKr² 76₁₀ – *teeasti* PP 38₆, *fmeárčia* KN¹ 249₂₀, KN² 249₂₀ – *fmerčia* PP 35₂, *páßwentea* MKr¹ 67₂₅, MKr² 71₂ – *páßwente* PP 36₂₉ – 37₁.

ea rašymas vietoj *e* galėtų rodyti, kad buvo tariamas platusis *æ*¹⁷. Bet šis *ea*, dažnai pasitaikantis visuose leidimuose, rašomas nenuosekliai. Nors jis dažnesnis 1680 m. katekizme, tačiau tai jokių išvadų daryti neleidžia.

3. Jotas intervokalinėje padėtyje ir žodžio pradžioje 1680 m. katekizmo giesmėse ir maldose dažnai žymimas ženkle *j*, nors atitinkamuose Kėdainių leidinių (abiejų leidimų) tekstuose yra *i*:

Link fmintoiá KN¹ 240₁₇, KN² 240₁₇ – *Link fmintoja* PP 31₂₆, *goploiey* KN¹ 242₂₇, KN² 242₂₇ – *goplojey* PP 32₄, *ápsaugoiey* KN¹ 242₂₈, KN² 242₂₈ – *ápsaugojey* PP 32₅, *krauia* KN¹ 243₆, KN² 243₆ – *krauja* PP 32₁₆, *táwoiá* KN¹ 243₆, KN² 243₆ – *táwojá* PP 32₁₆, *ižduotoiá* KN¹ 243₇, KN² 243₇ – *iž duotojá* PP 32₁₇, *wifuiiu* KN¹ 96₇, KN² 96₇ – *wifuju* PP 32₂₅, *io* KN¹ 96₁₃, KN² 96₁₃ – *jo* PP 32₂₉, *sawuiiu* KN¹ 96₇, KN² 96₇ – *sawuju* PP 33₇, *iuog* MKr¹ 68₉, MKr² 71₁₀ – *juog* PP 37₉, *ápsfieime* MKr¹ 68₁₄, MKr² 71₁₅ – *apsfiejome* PP 37_{13–14}.

Tačiau pačiame katekizmo tekste užfiksuoti trys atvejai, kur vietoj pirmojo leidimo *j* kituose rašoma *i*:

stojofi K¹ 74₇ – *stoiofi* K² 2₂₈, PP 7₉, *sutwerejā* K¹ 77₂₉ – 78₂ – *sutwereia* K² 6₁₁, PP 11₁₉, *práfidejo* K¹ 78_{8–9} – *práfideio* K² 6₁₅, PP 11₂₃.

4. Įvardis *ji* pirmajame leidime ir 1680 m. katekizme rašomas dažniausiai *ij*, o antrajame leidime – *ghi*, plg.: *ij* K¹ 73₂₃, 74₃, 76₂₀, 77₂, 83₂₆, 84₈ – *ij* PP 5₂₁, 6₁₄, 10₆, 10₁₁, 21₁₅, 22₁₀ – *ghi* K² 1₁₈, 2₆, 5₁₂, 5₁₇, 13₂₀, 14₅.

5. Vienur kitur skirtingai žymimas priebalsis š: *dußiay* K¹ 83₄, PP 20₂₅ – *dušiay* K² 13₂₇, *Dußios* K¹ 83₈, 83₂₃, PP 21₂, 21₁₃ – *Dušios* K² 13_{9–10}, 13₁₉, *ißlietās* K¹ 82₂₄, PP 20₂ – *ižlietas* K² 12_{20–21}, *firdiſe* KN¹ 240₁₈, PP 31₂₇ – *βirdiſe* KN² 240₁₈, *Ißgi kur* K¹ 73₆ – *Ižgi kur* K² 1₂₁ – *Izgi kur* PP 5₂₄.

Panašių skirtumų yra ir daugiau, tačiau visi jie yra tik ortografiniai ir rodo, kad kiekvienas leidėjas, nors ir nenuosekliai, laikėsi savų rašybos principų.

§ 5. Reikšmingesni kai kurie fonetiniai, fonetiniai-morfologiniai, morfologiniai, sintaksiniai, taip pat leksiniai ir redakciniai skirtumai. Iš jų minėtini:

1. Fonetinio ir fonetinio-morfologinio galūnių trumpinimo atvejai pirmajame katekizmo leidime, kurių nėra vėlesniuose (ar bent 1680 m.) leidiniuose¹⁸:

Pons K¹ 73₂₀, 74₂₆, 74₈, 76₁₄, 80₁₁ – *Ponas* K² 1₁₆, 2₂₄, 2₂₈, 4₂₁, 8₃₃, PP 5₁₈, 7₅, 7₁₀, 9₁₂, 15₂; *Pōs* (=pons) K¹ 78₂₅ – *Ponas* K² 6₂₄, PP 12₄; *Diews* K¹ 73₂₀, 75₂₂,

¹⁷ Plg. J. Palionis, op. cit., 78.

¹⁸ Rastas tik vienas pavyzdys, kur pirmajame leidime galūnė ilgesnė, negu vėlesniuose: *Diewopi* K¹ 78_{15–16} – *Diewop* K² 7_{–8} – *Diewoy* (klaida!) PP 12₂₀.

75₂₄, 75₂₀, 76₁₄, 76₂₆, 78₂₅, 80₁₁ – *Diewas* K² 1₁₆, 3₂₇, 3₂₈, 4₉, 4₂₂, 4₃₁, 6₂₄, 8₃₃, PP 5₁₈, 8₁₁, 8₁₂, 8₂₉, 9₁₂, 9₂₁, 12₄, 15₂;

pačiam K¹ 76₅ – *pačiamuy* K² 5₃, PP 9₂₇; *kieles* K¹ 78₁₅ – *kieleši* K² 6₁₈, PP 11₂₇; *birdij manoy* K¹ 77₁₃ – *birdija mano* K² 5₂₃, PP 10₁₉; *átlaydžiam* K¹ 79₇ – *átlaydžiam* K² 7₁₇, PP 13₂; *meldžiam* MKr¹ 68₂₁, MKr² 71₂₂ – *meldziame* PP 37₂₃; *apfaugot* MKr¹ 68₁₁ – *apfaugoti* MKr² 71₁₂, PP 37₁₀.

2. Skirtingos kai kurios morfologinės formos:

Kiáturis K¹ 75₉, K² 3₁₉ – *Kiáturius* PP 8₂; *biašis* K¹ 79₁₉ – *biašius* K² 7₂₄, PP 13₁₀; *stipriás* MKr¹ 65₁₈, MKr² 66₂₁ – *stiprás* PP 35₂₅; *fwietuy* K¹ 74₂₈, K² 3₁₃ – *fwietu* PP 7₂₅, *jumis* (dat. pl.) MKr¹ 72₁₂, 72₁₄, MKr² 76₁₀, 76₁₃ – *jumus* PP 38₆, 38₈, *nuo tave* KN¹ 248₁₆, KN² 248₁₆ – *nuo táwes* PP 34₁₉; *dekawojamet* „dėkojame tau“ MKr¹ 68₈₋₉ – *dekawojáme* MKr² 71₉₋₁₀ – *dekawojáme tau* PP 37₈; *mokia* „moko“ K¹ 78₂₃, PP 12₃ – *moka* K² 62₂₈;

Argi K¹ 73₂₀, 83₂₀ – *Argu* K² 2₂, 13₃₁, PP 6₁₀, 22₂; *Kursaygi* K¹ 82₉ – *Kursaygu* K² 12₁₀, PP 19₁₄; *kursgi* K¹ 82₁₈ – *kursaygu* K² 12₁₅, PP 19₂₀; *nuo* K¹ 79₆, 80₆ – *nuog* K² 7₃₂, 8₁₅, PP 13₂₀, 14₉; *TEzgiful* MKr¹ 72₉ – *TEgiful* MKr² 76₇ – *TEgul* PP 38₃; *tezugul* MKr¹ 72₁₀ – *tegul* MKr² 76₈, PP 38₄, *Tezugul* MKr¹ 72₁₁, 72₁₃ – *Tegul* MKr² 76₉, 76₁₂, PP 38₅, 38₇.

3. Polinkis pirmojo leidimo savybinius įvardžius *manas*, *tavas* keisti apibendrintu genetyvu *mano*, *tavo* (ypač 1680 m. katekizme):

birdij manoy K¹ 77₁₃ – *birdija mano* K² 5₂₃, PP 10₁₉; *wárdas tawás* K¹ 79₂₂₋₂₃ – ... *tawo* K² 7₂₆, PP 13₁₃; *wála tawa* K¹ 79₂₄ – ... *tawo* K² 7₂₇, PP 13₁₄; *wála tawá* K¹ 79₂ – ... *tawo*, K² 7₁₅, PP 12₂₈₋₂₉; *kárdliste tawá* K¹ 78₂₇ – 79₂₉, 79₂₉ – ... *tawo* K² 7₁₄₋₁₅, 7₂₆, PP 12₂₈, 13₁₃; *tawá irá kárdliste* K¹ 79₇, 79₁₁ – *tawa* ... K² 7₃₂, 7₁₉, PP 13₂₀, 13₄; *iβ wifos birdies tawos/iβ ... duβios tawos/iβ ... dumos tawos* K¹ 76₃₀₋₃₁ – ... *tawo* ... *tawo* ... *tawo* K² 5₅₋₆, PP 9₃₀₋₃₁; *sunaus tawa* MKr¹ 68₂₀, MKr² 71₂₂ – ... *tawo* PP 37₂₂, *Diewu tawu* K¹ 80₁₄, K² 9₂ – ... *tawo* PP 15₄.

4. Leksikos ir žodžių darybos skirtybės tarp pirmojo ir kitų dviejų leidimų: *šwiečija* K¹ 80₁₆ – *ludjia* K² 8₂₁, PP 14₁₇; *šwiečija* K¹ 81₁₁ – *ludjia* K² 9₁₆ – *ludita* (vietoj *ludjia*?) PP 15₂₂; *págal uftowos jo βwentos* K¹ 81₄₋₅ – *págal in statima jo βwenta* K² 9₁₂, PP 15₁₆₋₁₇; *per darbą...* *Dwáfios* K¹ 78₁₈₋₁₉ – *per sprową ... Dwáfios* K² 7₉, PP 12₂₁₋₂₂; *weykumą* K¹ 77₆₋₇ – *greytumą* K² 5₂₀, PP 10₁₅; *áprezimá* K¹ 80₁₈ – *apipiaufstima* (gen. sg.) K² 9₄, PP 15₆₋₇; *Swečiams* K¹ 83₃ – *Nodalnikams* K² 13₆, PP 20₂₅;

walgiklay (klaida vietoj *walgikla*?) K¹ 83₅₋₆ – *walgima* (acc. sg.) K² 13₇, PP 20₂₆; *Krikβtimás* K¹ 79₂₇ – *Krikβtas* K² 8₁₂, PP 14₅; *gárbošp* K¹ 79₂₁ – *gárbešp* K² 7₂₅, PP 13₁₂; *Szwentistu* K¹ 78₁₆₋₁₇ – *Szwentibiu* K² 78, PP 12₂₀₋₂₁; *prigatowojay* MKr¹ 67₁₉ – *prigatawijay* MKr² 70₂₀, PP 36₂₄.

5. Redakciniai ir sintaksiniai – stilistiniai pakeitimai¹⁹:

... *irá kiáturi* / *kurie priguli* ... K¹ 76₄₋₅ – ... *irá kiáturi* / *dayk t a y kurie priguli* ... K² 5₂₋₃ – *ira kiáturi* / *dayktey kurie priguli* PP 9₂₇; ... *ira biaþi* / *kurie* ... K¹ 76₁₃ – *ira biaþi* / *dayktay kurie* ... K² 5₇ – *ira biaþi* / *dayktey kurie* ... PP 9₃₁₋₁₀₁; *padáriq dekás* K¹ 81₁₈ – *padekawojas* K² 9₂₀, PP 15₂₆; *Galiegu tu tą Prifakima* ... K¹ 76₁₉ – *Gáliegu tu tą Prifakima* ... K² 5₁₁, PP 10₅; (*teþkis but fu mumis*) ... *cze fu renkalingiausiu galauþio fuda* ... MKr¹ 72₆₋₇, MKr² 76₃₋₄ – *cze fa reykingiausia galauþia fuda* ... PP 38₁; *Kiátwirta* K¹ 75₁₄ – *Po Kiátwirta* K² 3₂₁₋₂₂, PP 8₅; *jāp'* K¹ 81₉ – *perghi* K² 9₃₂, PP 16₉; *prieþius* MKr¹ 72₁₄ – *ju fump'* MKr² 76₁₃ – *ant jusu* PP 38₈; *otá ira* „o ta yra“ K¹ 78₆ – *o toij irá* K² 6₁₃₋₁₄ *otoij irá* PP 11₂₂; *fudit* K¹ 78₁₈ – *fuditu* (siekinys) K² 6₁₉₋₂₀, PP 11₂₉; *Duoná Dánguia* K¹ 84₆, K² 14₄ – *Duona Dánguiaia* PP 22₉; *Nukriþiawotás/numiria ir pakaftás* K¹ 78₁₂₋₁₃ – ... *numiriqas* ... K² 6₂₂, PP 11₂₆; (*te fi iam ámþina gárba*) ... *duotá* MKr¹ 68₄ – ... *ata duotá* MKr² 71₅₋₆ – ... *ataduota* PP 37₅.

§ 6. Iš § 4–5 pateiktų pavyzdžių aiškiai matyti, kad labiausiai skiriasi pirmojo leidimo ir 1680 m. katekizmo tekstai²⁰. Antrasis leidimas, iš esmės būdamas artimesnis 1680 m. katekizmui, kartais nuo jo skiriasi ir sutampa su pirmuoju leidimu. Tačiau suminėtieji skirtumai neduoda beveik jokio pagrindo šnekėti apie skirtingas atskirų leidimų rengėjų tarmes. Galima tik pastebėti, kad pirmojo leidimo autoriaus tarmėje, matyt, buvo kiek intensyviau trumpinamos galūnės, o kai kurios 1680 m. katekizmo (iš dalies ir antrojo leidimo) formos (*kiaturius*, *biaþius*, *fwietu*, *stip-rás*) galėtų būti laikomos rytietiškomis: šio tipo formos paplitusios²¹ ar bent pasitaiko (pvz., tipas *svietu*) dabartinėse rytinėse lietuvių kalbos tarmėse.

III

§ 7. Teksto dalies, kuri yra tik antrajame leidime ir 1680 m. katekizme²², kalba išsiskiria keliomis gana ryškiomis ypatybėmis. Pirmiausia krinta į akis, kad šioje dalyje beveik nepasitaiko diakritinių ženklų ant *a*, *z*, *c*; anksčiau aptartoje dalyje tokių ženklų labai gausu. Nebeminint dar vieno kito nežymaus šios teksto dalies savotiškumo, būtina atkreipti akis į kelias labai reikšmingas fonetines ir ortografines ypatybes.

¹⁹ Sunku nustatyti kai kurių pakeitimų motyvus: galėjo būti keičiama tiek norint patikslinti mintį, tiek todėl, kad originalo konstrukcija ar morfologinė forma naujo leidimo rengėjui buvo svetima.

²⁰ Dar vienas kitas skirtumas bus paminėtas toliau, aptariant teksto dalį, kuri yra tik antrajame leidime ir 1680 m. katekizme.

²¹ Plg. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 274, 324.

²² Plg. § 2.

Pirmiausia minėtina tai, kad čia aptariamoje 1680 m. katekizmo teksto dalyje dvigarsis *uo* labai dažnai žymimas ženklų *o*: iš viso užtikta 17 tokių užrašymų (biblijos ištraukose – 15)²³. Antrajame leidime šiais atvejais dažniausiai taip pat rašoma *o*, nors vienur kitur pasitaiko ir *uo*: a) *nodelniku* PP 18₁₋₂, K² 11₅, *nodelnikuns* PP 18₁₅ – *nodelnikans* K² 11₁₆, *nuopolus* PP 26₃₁₋₃₂, K² 17₁₈, *tos* „tuos“ PP 27₁₆, K² 17₃₂, *dangoſe* „danguose“ PP 29₂, K² 18₃₆, *grabofe* „grabuose“ PP 30₂₄, K² 20₈, *nežodžiofi* PP 28₁₉ – *nežodžiofi* K² 18₂₄, *apiokia* „apjuokia“ PP 30₁₄, K² 19₃₆, *padota* „paduota“ PP 28₇, K² 18₁₄, *ne perdoda* PP 23₁₅₋₁₆, K² 14₃₂, *dos* „duos“ PP 26₁₇, K² 17₇, *Atadokit* PP 28₁₃, K² 18₁₉, *atadokite* PP 28₃₂, K² 18₃₆;

b) *Dokite* PP 25₁₂ – *Duokite* K² 16₁₂, *dota* PP 25₁₂ – *duota* K² 16₁₂, *dot* „duoti“ PP 25₁₄ – *duot* K² 16₁₄, *doda* PP 25₁₈ – *duoda* K² 16₁₈.

Anksčiau aptartoje 1680 m. katekizmo teksto dalyje, kaip ir Kėdainių katekizmuose, dvigarsis *uo* paprastai žymimas dviženkliais *uo*, nors taip pat rasta pora pavyzdžių su *o* vietoj *uo*: *Nog* PP 32₂₆ – *Nuog* KN² 96₈ ir *Nodalnikams* PP 20₂₅, K² 13₆. Pirmajame leidime taip pat rašoma *Nog* KN¹ 96₈, o vietoj *Nodalnikams* yra kitas žodis (*Swečiams* K¹ 83₃). Beje, 1680 m. katekizme užfiksuota forma *druoųtá* „drožto“ PP 8₁₇ vietoj *droųtá* K¹ 75₃ – *droųta* K² 3₃₁. Galima manyti, kad 1680 m. katekizmo leidėjas menkai skyrė *uo* ir *o* (tai būdinga kai kurioms pažemaitės aukštaičių tarmėms).

§ 8. 1680 m. katekizme dažnai rašoma *eų*, *ey*, *ei* vietoj laukiamo *ai* (po kieto priebalsio). Dvigarsis *ai* minėtaisiais ženklais labai dažnai žymimas žodžiuose *tai*, *taip(o)*, *taipag*, *kaip(o)*. Aptariamojoje katekizmo dalyje užfiksuota daugiau kaip dvidešimt tokių formų ir tik dvi formos su *ai* (*taų* PP 17₁₀, *Taų* PP 17₁₂). Antrajame „Knygos nobažnystės“ leidime vietoj šio *ei* paprastai rašoma *ai*, pvz.:

teų PP 16₂₅, 17₈, 17₂₀ – *taų* K² 10₉, 10₁₈, 10₂₈, *tey* PP 16₂₃, 28₃₁, 30₅ – *tay* K² 10₈, 18₃₄, 19₂₈, *Teų* PP 16₂₈ – *Táų* K² 10₁₁, *Teip* PP 17₉ – *Taip* K² 10₁₉, *Teyp* PP 18₁₂, – *Tayp* K² 11₁₄, *Teypo* PP 17₂₁ – *Taypo* K² 10₂₉, *teypag* PP 25₂ – *taypag* K² 16₅, *keypo* PP 18₁₈, 18₂₂, 18₂₆, 27₉, 29₁₄, 29₂₂ – *kaypo* K² 11₂₀, 11₂₂, 11₂₅, 17₂₅, 19₉, 19₁₆; *Keųpo* PP 38₁₇ – *Kaųpo* MKr² 75₉.

Tik vienu kitu atveju ir antrajame leidime rašoma *ei*, plg.:

teypag PP 22₂₇, K² 14₂₀, *Tey* PP 25₆, K² 16₇, *teųpag* PP 38₁₈, MKr² 75₁₀.

Šio tipo formų, nors žymiai mažiau, pasitaiko ir anksčiau aptartoje teksto dalyje. Viena kita jau randama ir pirmajame leidime (plg.: *teypag* K¹ 75₂, K² 3₁₄, PP 7₂₇; *teyp* K¹ 79₃, K² 7₁₅, PP 12₂₉)²⁴, bet dažniau jos rašomos su *ei* tik 1680 m. katekizme:

²³ Beje, biblijos ištraukose dvigarsis *uo* ženklų *uo* pažymėtas taip pat tik 15 kartų (9 kartus žodyje *nuog*).

²⁴ Rasti du pavyzdžiai, kur 1680 m. katekizme ir pirmajame leidime yra rašoma *ei*, o antrajame leidime – *ai*: *teyp* K¹ 79₂₅, PP 13₁₄ – *tayp* K² 7₂₇, *teip* KN¹ 96₁₅, PP 33₁₃ – *taip* KN² 96₁₅.

tey PP 7₂₆, 37₂₁ – *tay* K¹ 74₂₈, MKr¹ 68₁₉, K² 3₁₄, MKr² 71₂₁; *teyp* PP 7₁₀ – *tayp* K¹ 74₇, K² 2₂₈, *Teyp'* PP 12₂₆ – *Tayp* K¹ 78₂₄, K² 7₁₃; *teypo* PP 21₂₃ – *tayp* K¹ 83₁₁ – *taypo* K² 13₂₅; *keypo* PP 21₂₄ – *kayp* K¹ 83₉ – *kaypo* K² 13₂₆.

Kituose žodžiuose *ei* vietoj *ai* 1680 m. katekizmo tekste (be titulinio puslapio ir paskutinės maldos) užfiksuota 37 kartus: biblijos ištraukose – 25, katekizmo dalyje, kurios nėra pirmajame leidime – 3, „Maldoje pirm pradėjimo darbo kokio“ – 1, likusioje dalyje (bendroje visiems trims leidimams) – 8. Antrajame „Knygos nobažnystės“ leidime tie žodžiai dažniausiai rašomi su *ai*.

Pavyzdžiai:

a) biblijos ištraukos: *daykтей* PP 23₁₄ – *dayktay* K² 14₃₀, *infakimey* PP 27₉ – *infakimay* K² 17₂₆, *Namey* PP 29₁₇ – *Namay* K² 19₁₂, *plaukey* PP 23₁₉ – *plaukay* K² 15₄, *Poney* PP 28₃₁ – *Ponay* K² 18₃₄, *Tarney* PP 29₃ – *Tarnay* K² 19₁, *Wirey* PP 29₁₃ – *Wiray* K² 19₉;

amziney PP 26₄ – *amžinay* K² 16_{30–31}, *giarey* PP 30₂₆ – *giaray* K² 20₉, *pikтей* PP 30₂₇ – *piktay* K² 20₁₀, *pacey* PP 23_{21–22} – *patfay* K² 15₆, *netikтей* PP 29₄ – *netiktay* K² 19₂;

keyres PP 26₂₈ – *kayres* K² 17_{15–16}, *iβleykikite* PP 29_{28–29} – *iβlaykikite* K² 19₂₁, *irapas keytiti* PP 23_{19–20} – *ira pafskaytiti* K² 15_{4–5}, *Weykialey* PP 30₃ – *Waykialey* K² 19₂₇, *Weykiala* PP 29₃₁ – *Waykiala* K² 19₂₃, *Weykialu* PP 29_{27–28}, 30₁₁ – *waykialu* K² 19₂₀, 19₃₄;

Leaymeafnis PP 25₁₄ – *Leáymeafnis* K² 16₁₄, *wifeyys* PP 24₁₄, K² 15₂₇, *Siratey* PP 27₂₈, K² 18₅, *Warney* PP 30₁₆, K² 20₁, *pacey* „pats“ PP 29₁₅, K² 19₁₁, *pacey* PP 31₁₅ – *patfey* K² 20₂₁;

b) katekizmo teksto dalis, kurios nėra pirmajame leidime (16 p. 2 eil. – 19 p. 3 eil.):

ziney PP 17₂₀ – *žinány* K² 10₂₈, *kurfey* PP 18₃ – *kurfai* K² 11₆; *βwenteyfeyys* PP 18₁₀, K² 11₁₂;

c) „Malda pirm pradėjimo darbo kokio“: *bengtufi* PP 38_{20–21}, MKr² 75_{12–13}.

Teksto dalyje, bendroje visiems trims leidimams, užfiksuotas formas su *ei* abiejuose „Knygos nobažnystės“ leidimuose atitinka pirmiausia formas su *ai*:

leykiey PP 35₁₇ – *láykiay* MKr¹ 65₁₃, MKr² 66₁₆, *weykey* PP 15₅ – *waykay* K¹ 80₁₆, K² 9₃, *wejkais* PP 31₂₈ – *wájkajs* KN¹ 240₁₉ – *wáykays* KN² 240₁₉, *žiamey* PP 8₁₉ – *žiamay* K¹ 75₆, K² 4₁.

Viename žodyje ir antrajame leidime rašoma *ei* (*pábeygfi* PP 8₃₂, K² 4₁₂ – *pábaygfi* K¹ 75_{25–26}). Pirmajame „Knygos nobažnystės“ leidime užfiksuotas taip pat vienas žodis su *ei* vietoj laukiamo *ai* – *náfreyys* K¹ 83₂₂; antrajame leidime jis rašomas su *ai* (K² 13₁₈), o 1680 m. katekizme – su *ei* (PP 21₁₃). Viename žodyje *ei* yra tik antrajame leidime (*giarey* KN² 240₁₄ – *giaray* KN¹ 240₁₄, PP 31₂₃).

Dviejų šio tipo pavyzdžių (*dayktey* PP 10₁, PP 9₂₇ – *daktay* K² 5₇, *dayktay* K² 5₉) pirmajame leidime nėra: jie įterpti į tekstą tik vėlesniuose katekizmo leidimuose.

§ 9. Svarbu pabrėžti, kad rašmenimis *ei* (*ey*, *eŋ*) 1680 m. katekizme žymimas tik cirkumfleksinis (kirčiuotas arba nekirčiuotas) *ai* ir nėra nė vieno atvejo, kur *ei* būtų rašomas vietoj akūtinio *ai*. Beje, šiame katekizme ir vietoj cirkumfleksinio *au* kartais rašoma *ou*. Tokių užrašymų rasta biblijos ištraukose (7)²⁵ ir toje dalyje, kurios nėra pirmajame leidime (1).

boufk PP 27₁₉ – *baufk* K² 17₂₇, *biouri* PP 26₁₆ – *biauri* K² 17₉, *Cieforious* PP 28₁₃ – *Cieforiaus* K² 18₁₉, *Gierious* PP 28₂₅ – *Gieriaus* K² 18₂₉, *kloufa* „klauso“ PP 24₁₀ – *klaufa* K² 15₂₁, *kloufimas* „klaūsyms“ PP 24₁₄ – *klaufimas* K² 15₂₄, *kloufima* „klaūsyms“ PP 24₁₃ – *klaufima* K² 15₂₄;

stojoufi PP 18₁, K² 11₄₋₅.

Kaip matyti iš pavyzdžių²⁶, antrajame „Knygos nobažnystės“ leidime beveik visur rašomas *au*.

Galima spėti, kad raidė *e* dvigarsyje *ei* (vietoje *ai*) atspindi redukuotą α ²⁷, atsiradusį dėl cirkumfleksinių dvigarsių antrojo dėmens ilginimo. Redukuotą balsį gali atspindėti ir *o* dvigarsyje *ou* (vietoje *au*). Cirkumfleksinių dvigarsių *ai* ir *au* pirmojo dėmens redukcija būdinga kai kurioms rytinėms aukštaičių tarmėms²⁸, todėl *ei* ir *ou* rašymas 1680 m. katekizme vietoje *ai* ir *au*, gal būt, taip pat laikytinas savotiška rytietybe.

§ 10. Lyginant tą teksto dalį, kuri yra visuose trijuose katekizmuose, ir tą, kuri pateikiama tik „Pradžioje pamokslo“ ir antrajame „Knygos nobažnystės“ leidime²⁹, galima pastebėti dar vieną kitą fonetinį-morfologinį ar tik morfologinį skirtumą. Aiškiausiai skiriasi tariamosios nuosakos vienaskaitos pirmojo asmens formos: pirmojoje dalyje jos baigiasi *-čio*, o antrojoje – *-čia*. Pavyzdžiai: *pažinčio* K¹ 73₂₃, K² 1₁₈, PP 5₂₁; *gárbinčio* K¹ 73₂₄, K² 1₁₈, PP 5₂₁; *milečio* K¹ 73₂₄, K² 1₁₈, PP 5₂₁₋₂₂; *bučio* K¹ 73₂₅, K² 1₁₉, PP 5₂₂; *pažinčio* K¹ 77₅, K² 5₁₉, PP 10₁₄; *jeβkočio* K¹ 77₉, K² 5₂₁, PP 10₁₆; *giwenčio* K¹ 77₁₄, K² 5₂₃, PP 10₁₉₋₂₀;

dekawoćia K² 10₇ (PP 16₂₃); *patwirtinčia* K² 10₁₆ (PP 17₆); *nufitikrinčia* K² 11₁₁, 11₁₉ (PP 18₉₋₁₀, 18₁₇).

²⁵ Tačiau ir biblijos ištraukose cirkumfleksinis *au* dažniau (apie 16 kartų) žymimas rašmenimis *au*.

²⁶ Gal prie šio tipo pavyzdžių reikėtų priskirti ir *Duoug* „daug“ PP 26₂₁ – *Duog* K² 17₁₁, abiejuose katekizmuose užrašytą su korektūros klaidomis.

²⁷ Taip J. Palionis aiškina *ei*, rašomą vietoje galūninio *ai* S. Chilinskio biblijoje, žr. J. Palionis, op. cit., 78.

²⁸ Plg. Z. Zinkevičius, op. cit., 92–94.

²⁹ Šiame paragrafe kalbama tik apie katekizmo ir „Šimto trumpų pasakymų“ tekstą (nekalbama apie maldų ir giesmių tekstus).

Šiandien formos su *-čio* vartojamos tik žemaičių tarmėse, bet seniau jos buvo vartojamos didesnėje lietuvių tarmių dalyje³⁰. Formos su *-čia* dabar labai paplitusios rytinėje Lietuvos dalyje esančių tarmių plote. Vadinasi, ir šiuo požiūriu vėlesniųjų Kėdainių katekizmo papildymų kalba yra labiau „rytietiška“ už pirmojo leidimo kalbą.

Kiti skirtumai tarp čia aptariamųjų katekizmo dalių nėra labai ryškūs: ir viename, ir kitame tekste formos įvairuoja³¹, todėl tam tikrus skirtumus galėtų parodyti tik jų statistikos. Deja, palyginti nedideliuose tekstuose randama nedaug to paties tipo formų, todėl ir statistika neduoda pakankamai efektyvių rezultatų. Galima paminėti vos kelis nežymius skirtumus, kurie tikriausiai nėra visiškai atsitiktiniai:

1. Pirmojoje teksto dalyje vartojamos sąngražinės vienaskaitos formos su dalelyte *-si* (7) ir su *-s* (3), o antrojoje – tik su *-si*.

2. Pirmojoje teksto dalyje vyriškosios giminės pusdalyviai baigiasi *-damas* (2) ir *-dams* (2), o antrojoje tik *-damas* (3).

3. Tik pirmojoje teksto dalyje užfiksuota esamojo laiko trečiojo asmens formų su išnykusiu trumpuoju galo balsiu *-i* (*tur vietoj turi*).

4. Pirmojoje teksto dalyje dažnesnė įvardžio *kuris* forma *kurs*, o antrojoje – *kursai*; pirmojoje dalyje *kursai* užfiksuota 3 kartus, o *kurs* – 7, antrojoje – *kursai* užrašyta 5 kartus, o *kurs* – 2.

Pastarosios ypatybės, ypač 1–3, derinasi su § 5 aptartaisiais pakeitimais ir rodo, kad tarmėje, kurios pagrindu rašė pirmojo Kėdainių katekizmo leidimo autorius, bent sporadiškai pasitaikydavo formų su išnykusiais senaisiais trumpaisiais žodžio galo balsiais. Papildymų autoriaus tarmėje tokių formų, matyt, nepasitaikydavo. Tai taip pat galima laikyti argumentu už jo tarmės „rytietišumą“, nes didesnis galūnių trumpinimas būdingas vakarinėms ir šiaurinėms tarmėms.

§ 11. 1680 m. katekizmo titulinio puslapio ir paskutiniosios maldos tekstai kalbos požiūriu labai artimi tiems tekstams, kurių nėra pirmajame „Knygos nobažnytės“ leidime (biblijos ištraukoms ir t.t.). Čia labai ryškios § 7, 8 ir 9 aptartos ypatybės:

a) cirkumflekcinis *ai* nuosekliai žymimas *eŋ* (*ey*):

teŋ PP 39₁₅, 39₂₁, *Tenpag* PP 1₁₄, *dodaweŋ* „duodavai“ PP 39₈, *meŋlaweŋ* „mylavai (?)“ PP 39₈₋₉, *blawineŋ* PP 39₉, *Skeŋcium* „skaičiumi“ PP 1₂₁, *ŋkeŋtima* „skaitymo“ PP 1₄, *weŋkelis* PP 39₁₁, *weŋkialum* „vaikeliu“ PP 39₄, *WEYKIALU* PP 38₂₃, *weŋkialu* PP 39₃₋₄, *Weŋkialu* PP 1₃, *Weŋkialams* PP 39₆;

³⁰ Žr. Z. Zinkevičius, op. cit., 362.

³¹ Kartais tas įvairavimas gali būti atsiradęs dėl to, kad vertėjai bent kiek naudojosi jau anksčiau išverstais tekstais. Visiškai įtikima, kad buvo, sakysim, naudojamosi Petkevičiaus katekizmu, kurio tekstas daug kur yra identiškas su Kėdainių katekizmo tekstu.

b) *ou* vietoj cirkumflektinio *au* užrašyta žodyje *Praßou* „prašau“ PP 39₁₁ (bet *Sunaus* PP 38₂₅).

c) dvibalsis *uo* žymimas ženklų *o*:

dodawey PP 39₈, *pridotas* (~*priduotas*) PP 1₅, *pamokflose* „pamoksluose“ PP 39₁₇.

§ 12. Nekyla abejonių, kad titulinio puslapio tekstą sukūrė (išvertė?) pats 1680 m. katekizmo leidėjas. Matyt, jam priskirtina ir paskutinioji malda. Todėl vargu ar galima abejoti, kad ir biblijos ištraukas, katekizmo dalį nuo 16 puslapio 18 eilutės iki 19 puslapio 3 eilutės bei „Maldą pirm pradėjimo darbo kokio“ yra išvertęs 1680 m. katekizmo leidėjas. Šią prielaidą patvirtina dar ir tai, kad pirmojo leidimo *ai* 1680 m. katekizme kartais taip pat keičiama į *ei* (plg. § 8). Atrodo, kad visi pirmojo (Kėdainių) leidimo katekizmo papildymai priklauso 1680 m. katekizmo leidėjui, o kontrafakcinio „Knygos nobažnystės“ leidimo sudarytojas perspausdino katekizmą iš 1680 m. leidimo, praleisdamas tik titulinį puslapį, elementorių, paskutinįją maldą ir romėniškus bei arabiškus skaičius. Beje, leidžiant antrąjį leidimą, matyt, buvo naudotasi ir pirmuoju katekizmo leidimu: tai rodo ne tiek kalbinės ypatybės, kiek kai kurios aiškios korektūros klaidos, bendros tik Kėdainių ir kontrafakciniam katekizmui.

Vadinasi, kontrafakcinis katekizmas, o kartu ir visas kontrafakcinis leidimas turėjo būti išleistas vėliau, negu „Pradžia pamokslo“. Kadangi abejoti, kad „Pradžia pamokslo“ buvo išleista 1680 m., neturime pagrindo, kontrafakcinis leidimas turėjo pasirodyti jau po 1680 m. Tai patvirtina J. Tumelio prielaidą³², kad 1684 m. Svėdasų klebono pristatytas Vilniaus kapitulai evangelikų-reformatų „lietuviškas kanciolas“ ir yra tas leidinys, kurį iki šiol beveik visi laikė „Knygos nobažnystės“ originalu. Tiesa, kol nėra žinoma patikimesnių dokumentų, gal dar negalima tvirtinti, kad ši knyga buvo išleista 1684 m., kaip tai daro J. Tumelis³³, bet neabejotina, kad ji turėjo pasirodyti tarp 1680 m. ir 1684 m.

§ 13. Nesiimant tiksliau nustatyti 1680 m. katekizmo leidėjo tarmės, galima pasakyti, kad jis, kaip ir 1653 m. katekizmo autorius, rašė vidurio aukštaičių tarmės pagrindu. Kai kuriomis ypatybėmis 1680 m. katekizmas labiau siejasi su rytiečių tarmėmis, tačiau tas ryšys yra tik sąlyginis: šiame katekizme, kaip ir Kėdainių leidiniuose, nuosekliai išlaikomi nepakitę dvigarsiai *an*, *am*, *em*, *en*³⁴. Galima manyti, kad 1680 m. katekizmo leidėjas buvo kilęs iš tokios vidurio aukštaičių tar-

³² Žr. J. Tumelis, Antrasis „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ leidimas (1653) – kontrafakcija, – Literatūra ir menas, 1968 m. kovo 8 d., Nr. 10 (1112), 7.

³³ J. Tumelis, Dar kartą apie „Knygą nobažnystės krikščioniškos“ (1653), – Literatūra ir menas, 1968 m. lapkričio 2 d., N 44 (1146), 12.

³⁴ Vienintelis pavyzdys *fondaroy* PP 15₂ vietoj *fandaroy* K¹ 80₁₁, K² 8₃₃–9₁ tikriausiai yra korektūros klaida.

mės, kuri geografiškai buvo artimesnė rytų aukštaičiams, negu 1653 m. Kėdainių katekizmo autoriaus tarmė.

Kontrafakcinio leidinio rengėjo tarmė tikriausiai buvo labai artima 1653 m. katekizmo rengėjo tarmei, nes kontrafakciniame leidime originaliosios 1680 m. katekizmo dalies kalba priartinama 1653 m. katekizmo kalbai³⁵. Žinoma, kontrafakcinio leidinio rengėjas galėjo būti ir visiškai kitos tarmės atstovas, o gal net ne lietuvis (tik gerai pramokęs lietuvių kalbos): jausdamas, kad kai kurių teksto dalių kalba gerokai išsiskiria, jis galėjo stengtis sąmoningai ją suvienodinti, priartinti viso leidinio kalbai. Reikia tikėtis, kad ir į šį klausimą, kaip ir į daugelį kitų, leis atsakyti tolimesnis abiejų „Knygos nobažnystės“ leidinių lyginimas, jų kalbos sisteminė analizė, taip pat ir istorinių šaltinių tyrinėjimai.

DER KATECHISMUS VOM 1680 UND „KNYGA NOBAŽNYSTĖS“

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel vergleicht die Sprache der drei Ausgaben des litauischen Katechismus, deren erste 1653 im Buche „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ erschien, die zweite 1680 als einzelner Druck und die dritte in der zweiten Ausgabe von „Knyga nobažnystės krikščioniškos“.

Der Katechismus des Jahres 1680 bringt den ganzen Text der ersten Ausgabe. Außerdem werden Gebete und Gesänge aus den anderen Teilen von „Knyga nobažnystės“ hinzugefügt und auch Texte, die wahrscheinlich von dem Herausgeber dieses Katechismus selbst übersetzt worden sind.

Der Text des ersten Ausgabe wird im Katechismus des Jahres 1680 verhältnismäßig wenig redigiert; nur an einzelnen Stellen wird ein Wort bzw. eine syntaktische Konstruktion geändert. Häufiger kommen Veränderungen orthographischer Art vor, die jedoch nicht konsequent durchgeführt werden. Von größter Bedeutung sind manche phonetische und morphologische Unterschiede: die reduzierten Endungen der ersten Ausgabe in den Wörtern *Pons*, *Dievs*, *βirdij* u. a. werden oft durch vollständige ersetzt (*Ponas*, *Dievas*, *βirdija*), statt *manas*, *tawas* steht oft *mano*, *tavo*, *keturis*, *šešis* ersetzt man durch *keturius*, *šešius* usw.

Ohne viel von der Sprache der ersten Ausgabe abzuweichen, unterscheidet sich die Sprache der Originaltexte des Katechismus von 1680 durch einige Eigentümlichkeiten:

- a) der Diphthong *uo* wird oft durch *o* wiedergegeben;
- b) statt des zirkumflektierten oder unbetonten *ai* steht meistens *ei*;
- c) statt des zirkumflektierten *au* erscheint manchmal *ou*;
- d) für die I. Person Sg. des Konjunktivs werden die Formen mit *-čia* gebraucht (in dem zuvor besprochenen Teil steht hier *-čio*);
- e) es treten keine Formen auf mit dem verschwundenen alten kurzen Endungsvokal.

³⁵ „Lietuvos TSR bibliografijoje“ (I, Vilnius, 1969, 51) spėjama, kad 1680 m. „elementoriaus-katekizmo parengėjas yra tas pats asmuo (ar asmenys), kurie parengė leidinio „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ antrąjį, 1884 m. leidimą“. Šio straipsnio duomenys, taip pat ir provizorinis visos „Knygos nobažnystės“ abiejų leidimų palyginimas tokio spėjimo neleidžia laikyti pagrįstu.

Manche der obengenannten Eigenschaften lassen die Vermutung zu, daß die Mundart des Herausgebers von 1680 der östlich oberlitauischen Mundart näher stand als die Mundart des Übersetzers von 1653.

Die zweite Ausgabe von „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ bringt nicht den Katechismus von 1653 sondern den von 1680 (obwohl wahrscheinlich auch die erste Ausgabe benutzt wurde), was davon zeugt, daß die zweite Ausgabe von „Knyga nobažnystės“ nach 1680 erfolgte (1684 oder etwas früher).

In der zweiten Ausgabe von „Knyga nobažnystės“ weist die Sprache des Katechismus einige Veränderungen auf, in dem sie der Sprache des ersten Katechismus nähergebracht wird.